

Explaining the Iranian-Islamic University Idea in Higher Education Evolutionary Documents of Islamic Republic of Iran

■ Maryam Taqi-Zadeh¹ ■ Mohammad Hassan Mirza-Mohammadi² ■ Mohsen Farmihani Farahani³

- **Objective:** This research seeks to investigate 'the analysis of Iranian-Islamic university idea in Iran's higher education documents' (Islamic university document, country's comprehensive scientific document, twenty years perspective document, and the law of the fifth plan of development) in order to present an Islamic-Iranian university paradigm. As far as the nature of the data is concerned, this study is qualitative; and as far as the aim is concerned, it is a foundational research, as the data will be used to present a conceptual frame.
- **Method:** In view of the essence, the aim and the questions of this study, the 'conceptual analysis' and 'documentary analysis' methods have been used here. The analytic population in this study consists of the available sources around the existent ideas regarding the university and also the higher education evolutionary documents of Islamic republic of Iran chosen purposefully and the achieved data have been analyzed continuously and deeply, simultaneously with data collection process as well.
- **Finding:** The findings show that the idea of university has two main dimensions of scientific and Islamic in the higher education evolutionary documents of Islamic republic of Iran, which is approximated to classical, contemporary and novel ideas respectively in the scientific dimension. In addition, while paying attention to science and technology progresses, it has tried to proceed in Islamic framework and culture in Islamic dimension. the findings of the study have been presented as a conceptual frame for Iranian-Islamic university. In surveying and analysis of the quadruple documents of higher education Islamic republic of Iran, we identified and named the following ideas: In *Islamic University Document* (2014), four special idea of this document have been identified under the titles of 'science sanctity', 'inner upbringing and refining', 'spiritual growth', 'Islamic revolution ideals' and 'family strengthening'. In *Country's Scientific Comprehensive Document* (2011), two special ideas of this document have been identified under the titles of the 'ideological and monotheism sovereignty of Islam' and 'the first grade in science and technology'. In *the Twenty Years Perspective Document* (2005), two special idea of this document have been identified under the titles of 'safe, independent and powerful', and 'achieved to the first grade of economy, science and technology'. Finally in the *Fifth-Plan of Development Law* (2011), two special idea of this document have been identified under the titles of the 'compilation and promotion of qualitative indices' and 'cooperating with seminary schools'. To put it in the nut shell, after surveying all of the higher education documents as well as the theories about university ideas, we have founded that the higher education evolutionary document idea around the Iranian-Islamic university is an idea retrieved from Islamic ideology in which classical and contemporary university viewpoints in various dimensions of education and research were covered.
- **Conclusion:** Iranian universities need a rethinking and revision in their mission to be able to coordinate themselves to revolutionary missions in the documents.

Keywords: higher education, the idea of Iranian-Islamic University, the evolutionary documents of Islamic Republic of Iran.

Citation: Maryam Taqi-Zadeh., & Mohammad Hassan Mirza-Mohammadi., & Mohsen Farmihani Farahani. (2021). Explaining the Iranian-Islamic University Idea in Higher Education Evolutionary Documents of Islamic Republic of Iran. *Applied Issues in Islamic Education*, 5(4): 33-56.

Received: 2020/04/12

Accepted: 2021/02/12

1. A Ph.D. Student in the Philosophy of Education, the Department of Educational Sciences, the Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran.
E-mail: Maryam_taghizadee@yahoo.com. 0000-0003-1865-948X
2. **Corresponding Author:** An Associate Professor in Philosophy of Education, the Department of Educational Sciences, the Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran.
E-mail: mirzamohammadi@shahed.ac.ir. 0000-0002-2239-9388
3. An Associate Professor in the Philosophy of Education, the Department of Educational Sciences, the Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran.
E-mail: farmahinifarahani@yahoo.com. 0000-0003-3673-1756

پژوهشگاه مطالعات
آموزش و پرورش

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش
و برنامه‌ریزی آموزشی

پژوهشگاه
تعلیم و تربیت

تبیین ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی در اسناد تحولی آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران^۱

محمسن فرمehنی فراهانی***

محمد حسن میرزا محمدی**

مریم تقی‌زاده*

چکیده

- هدف: هدف از این پژوهش بررسی «تحلیل ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی در اسناد آموزش عالی ایران (سند دانشگاه اسلامی، سند جامع علمی کشور، سند چشم‌انداز بیست‌ساله و قانون برنامه پنجم توسعه)، به‌منظور ارائه الگوی دانشگاه ایرانی - اسلامی» است.
- روش: این پژوهش از نظر ماهیت داده‌ها، کیفی و از نظر هدف از نوع تحقیقات بنیادی است، به این صورت که یافته‌های آن به‌منظور ارائه چارچوب مفهومی مورد استفاده قرار خواهند گرفت. با توجه به ماهیت، هدف و سؤالات پژوهش حاضر، در این پژوهش از روش‌های «تحلیل مفهومی»، «تحلیل اسنادی» استفاده شده است. جامعه تحلیلی این پژوهش منابع موجود پیرامون ایده‌های موجود در زمینه دانشگاه، اسناد تحولی آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران است که به‌صورت هدفمند انتخاب و همزمان با فرایند جمع‌آوری اطلاعات، داده‌های حاصله به‌صورت عمیق و مستمر مطالعه و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.
- یافته‌ها: یافته‌های حاصله حاکی از این است که در اسناد تحولی آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران ایده دانشگاه دارای دو بعد اصلی علمی و اسلامی است؛ که در بعد علمی به ترتیب به ایده‌های سنتی، معاصر و جدید نزدیک است. در بعد اسلامی ضمن توجه به

□ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۴

□ تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۴

* دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

Email: Maryam_taghizadee@yahoo.com ID 0000-0003-1865-948X

** نویسنده مسئول: دانشیار فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

Email: mirzamohammadi@shahed.ac.ir ID 0000-0002-2239-9388

*** دانشیار فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

Email: farmahinifar@yahoo.com ID 0000-0003-3673-1756

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری می باشد که در دانشگاه شاهد به انجام رسیده است.

پیشرفت‌های علم و فناوری سعی گردیده است در چارچوب دین مبین اسلام و نیز فرهنگ اسلامی گام بردارند. یافته‌های حاصل از این پژوهش به صورت یک الگوی مفهومی از دانشگاه ایرانی اسلامی ارائه شده است؛ که در بررسی و تحلیل مصادیق اسناد چهارگانه آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران؛ در سند دانشگاه اسلامی (۱۳۹۲) چهار ایده خاص این سند با مصادیق قداست علم، تربیت و تهذیب روحی و تعالی معنوی، آرمان‌های انقلاب اسلامی و تقویت خانواده؛ در سند جامع علمی کشور (۱۳۸۹) دو ایده خاص این سند با مصادیق حاکمیت جهان‌بینی و توحیدی اسلام و جایگاه اول علم و فناوری؛ در سند چشم‌انداز بیست‌ساله (۱۳۸۲) دو ایده خاص این سند با مصادیق امن، مستقل و مقتدر، دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری؛ و در قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹) دو ایده خاص این سند با مصادیق تدوین و ارتقاء شاخص‌های کیفی، همکاری با حوزه‌های علمیه شناسایی و نام‌گذاری شدند.

● نتیجه‌گیری: با مجموع بررسی اسناد آموزش عالی و مجموعه نظریات در مورد ایده دانشگاه متوجه شدیم که ایده اسناد تحولی آموزش عالی پیرامون دانشگاه ایرانی - اسلامی ایده‌ای بر گرفته از جهان بینی اسلامی است که دیدگاه‌های سنتی و معاصر دانشگاه را در ابعاد مختلف آموزش، پژوهش پوشش‌های تحولی که برای آنان در اسناد دیده شده است هماهنگ نمایند.

واژه‌های کلیدی: آموزش عالی، ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی، اسناد تحولی آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

ایده‌های انسانی در اعصار و ادوار مختلف، جلوه‌ها و مفاهیم جدید و گاه تکامل یافته‌تر به خود می‌گیرند. هر ایده‌ای ریشه و خاستگاهی در گذشته دارد و به دشواری بتوان ایده و نظریه‌ای را یافت که از هر جهت نو باشد. «ایده دانشگاه» نیز همین گونه است و به نظر نمی‌رسد بتوان دقیقاً روی نقطه آغاز آن انگشت گذاشت. دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی هر جامعه، معرف بالاترین سطح از تفکر و علم آن جامعه محسوب می‌شوند و اصول جهان‌بینی و نظام اعتقادی و ارزشی جامعه را در خود متجلی می‌سازند (Bhatti&Ghalib khan, 2011). ایده دانشگاه در جهان با تدریس فیثاغورث در کرتئنا در یونان (۵۲۰ ق. م) برای طالب علوم در رشته‌ها مختلف شروع شده است و زنان برابر مردان از تعلیمات او بهره‌مند بودند (Columbia Encyclopedia, 2001). دانشگاه‌ها به صورت آکادمیک امروزی در قرن ۱۲

و ۱۳ میلادی به وجود آمد. در تأسیس دانشگاه‌ها هم پاپ‌ها نقش داشتند و هم امپراتورها. در واقع پاپ‌ها در توسعه دانشگاه‌ها نقش تعیین کننده‌ای بازی کردند (ورژه، ترجمه رضایی، ۱۳۹۶). نخستین مدرسه‌ای که رسماً دانشگاه شمرده شد در شهر بولونیا (واقع در شمال ایتالیا) پدید آمد. اساسنامه این دانشگاه در سال ۱۱۵۸ یعنی قریب نود سال پس از تأسیس نظامیه بغداد به تصویب رسید (کاردان، ۱۳۸۷). دانشگاه مدرن، از قرن نوزده موضوعیت پیدا کرد (فراستخواه، ۱۳۹۶). کانت، نخستین فیلسوف شناخته شده‌ای است که در دوران جدید رسال‌های در باب هویت و رسالت دانشگاه ارائه نمود (Kant, 1992). در نیمه دوم قرن نوزدهم، نیومن (۱۸۵۴)، یا کاردینال نیومن از شخصیت‌های مهم مذهبی انگلستان، ایده دانشگاه مدرنی را مفهوم‌سازی کرد که با فراغ‌بال به آموزش می‌پردازد و حتی نهاد دینی نیز به فلسفه وجودی او قائل است (نیومن، ۱۸۵۴؛ ترجمه بادکوبه، ۱۳۹۶، ص ۴۵). کارل یاسپرس (۱۹۵۹)، در نیمه اول قرن بیستم در ادامه راه همبولت و خط فکریش به ارائه نظریاتی در باب چیستی دانشگاه پرداخته است. از دیدگاه یاسپرس سه چیز در دانشگاه مورد نیاز است: تعلیم حرفه‌ای، آموزش و پرورش کلی انسان و تحقیق. زیرا دانشگاه هم زمان مدرسه‌ای حرفه‌ای، مرکزی فرهنگی و نهادی پژوهشی است (یاسپرس، ۱۹۵۹؛ ترجمه مهدی و مهرداد پارسا، ۱۳۹۸).

از نیمه دوم قرن بیستم، دگرگونی‌های بزرگی در ایده دانشگاه آغاز شد. در فرهنگ پراگماتیستی و حل مسئله آمریکایی و تکثراتی که در آن جامعه در هم می‌غلطیدند، معنا و کار ویژه‌ای دانشگاهی نیز مورد بازاندیشی قرار گرفت (فراستخواه، ۱۳۹۶). از جمله کلارک، از کاربردهای دانشگاهی در مقیاس چندکاره‌تر سخن گفت و یونیورسیتی را در حقیقت مالتی ورسیتی^۱ نامید. در نیمه دوم سده بیستم تعبیر ایده دانشگاه به کاربرد را می‌توان دید. قرن بیست و یکم که رسید، این دگرگونی‌های پارادایمی به حد اعلای خود رسید و در نتیجه آن بود که کلارک مفهوم «دانشگاه کارآفرین» را ارائه داد (Clark, 2001). بررسی و تحلیل نقش دانشگاه‌ها طی سده‌های گذشته، نشان می‌دهد که نقش‌های آموزشی و پژوهشی بیشتر از سایر نقش‌ها مورد تأکید و وفاق محققان بوده است (Yani, Sahrir, Muritala, Kama, 2014). امروزه چهار وظیفه اصلی برای دانشگاه تعریف شده است: آموزش، پژوهش، تربیت نیروی انسانی ماهر و توسعه فرهنگی جامعه

(یاسپرس، ۱۹۵۹؛ ترجمه مهدی و مهرداد پارسا، ۱۳۹۸).

الگوهای دانشگاهی معرف نقش‌ها و وظایف دانشگاه در سطح کلان و در ارتباط با جامعه و محیط پیرامون آن می‌باشند. چهار الگوی شناخته شده در این زمینه عبارتند از: الگوی ناپلئونی^۱، الگوی همبولتی^۲، الگوی آکسبریجی^۳ و الگوی مبتنی بر بازار^۴ (Scott, 2000). هریک از این الگوها ریشه در هویتی متمایز در پهنای خاص از جغرافیای مغرب زمین دارد. الگوی ناپلئونی را دانشگاه خرد نامیده‌اند و ریشه آن را در اندیشه‌های کانت می‌توان جستجو کرده است. الگوی همبولتی در دانشگاه‌های آلمان پیاده شد و برخلاف الگوی ناپلئونی که مبتنی بر آموزش بود، بر پژوهش و آزادی علمی تأکید داشت. (ذاکرحالهی، ۱۳۹۶). تأسیس اولین موسسات دانشگاهی در ایران باستان به قرن سوم قبل از میلاد مسیح بر می‌گردد. دانشگاه جندی شاپور در سال ۲۷ قبل از میلاد تأسیس گردید. مدرسه دارالفنون را می‌توان نخستین نهاد جدید آموزشی دولتی در ایران دانست (تکمیل همایون، ۱۳۸۲). اولین دانشگاه به سبک امروزی دانشگاه تهران است که در قرن بیستم ساخته شده است. این دانشگاه در سال ۱۳۱۳ افتتاح گردید (فرستخواه، ۱۳۹۷، ص ۲۹).

به‌طور کلی تأسیس دانشگاه در ایران را می‌توان به هشت دوره تقسیم نمود:

- **دوره اول**، دوره تأخیر (قرن ۱۲ تا ۱۸ میلادی)، که ۷۰۰ سال به درازا کشید با وجود تکوین و توسعه تدریجی پدیده جدید دانشگاه محیطی در جهان، جامعه ایران با وجود قابلیت‌هایش، از قافله نوگرایی، عقب مانده و به تأخیر می‌افتد.
- **در دوره دوم** که دوره تمهید (۱۱۷۷ تا ۱۲۷۵) نام دارد. پنجاه سال پس از آغاز آن در ۱۲۲۷ شمسی دارالفنون تأسیس گردید. ۶۰ سال پس از آن وزارت علوم و سپس مدارس دولتی به‌وجود آمدند
- **در دوره سوم** یا دوره تکوین (۱۲۸۵ تا ۱۳۱۳) پس از یک قرن تأخیر و یک قرن تمهید، دانشگاه ایران وارد مرحله تکوین شد. آموزش جدید به سه مقطع ابتدایی؛ متوسطه و عالی تقسیم شد.
- **دوره چهارم** که دوره تشکیل (۱۳۱۳ تا ۱۳۲۳) نام نهاده شد. دانشگاه در ایران

1. Napeloni Model
2. Humboldtian Model
3. Oxbridge Model
4. Market Model

سرانجام در دهه دوم سده بیستم تشکیل شد.

● **دوره پنجم** دوره تکثیر (۱۳۲۵ تا ۱۳۵۲) پس از طی مراحل آمادگی و تأسیس دوره تکثیر، دانشگاه در ایران قدری فعال شد. مهم‌ترین کاستی‌های دانشگاه در دوره تکثیر عبارتند از: نبود توازن ملی، نبود توازن در رشد گروه‌های عمده در رشته تحصیلی و نبود رشته فنی، ضعف‌های بخش غیر دولتی بود.

● **دوره ششم** دوره توسعه ناتمام (۱۳۵۲ تا ۱۳۵۷) نام گرفت در این دوره فکر و زمینه توسعه کیفی در بستر رشد کمی دانشگاه قوت گرفت.

● **دوره هفتم** دوره تعطیل و تعویق (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۷) با انقلاب اسلامی سرمشق و برنامه توسعه دانشگاه به سبک غیر دینی و با الگوی نوگرایی غربی به هم خورد ولی به سرمشق و برنامه جایگزینی نرسید.

● **دوره هشتم** دوره تعدیل (۱۳۶۸ به بعد) روند تحولات دانشگاه در جهت رشد آغاز شد، دوره‌های تحصیلات تکمیلی گسترش یافت و در سال‌های اخیر نیز با طرح ایده دانشگاه کارآفرین و توسعه پارک‌های علم و فناوری و مراکز رشد و تأکید بر مقوله ثبت اختراعات، الگوی دانشگاه شرکتی و بازار گرا در جامعه دانشگاهی ایران به سرعت در حال گسترش است (آراسته، قورچیان و جعفری، ۱۳۸۳).

دانشگاه‌ها با تربیت متفکران و دانشمندان و مدیران آینده، در جهت بخشیدن به حرکت‌های گوناگون فکری، اعتقادی، فرهنگی و سیاسی جامعه مؤثر واقع می‌شوند ((Fair, 2006)). دانشگاه به اعتبار تعلق به جوامعی با بینش‌ها و ارزش‌های مختلف، واجد خصوصیات هستند که آن‌ها را از یکدیگر متمایز می‌سازد، (Naeem, 2016). نیومن در انگلستان سده نوزده و هم یاسپرس در آلمان در سده بیست، هر دو از «ایده دانشگاه» سخن می‌گویند (یاسپرس، ۱۹۵۹؛ ترجمه مهدی و مهرداد پارسا، ۱۳۹۸). ولی کلارک، در نیمه دوم سده بیست تعبیر دیگری با نام «کاربردهای دانشگاه» به کار می‌گیرد. هر چند در نیمه دوم قرن بیستم نیز کسانی چون هابرماس همچنان از ایده دانشگاه با تأکید بر نقش اجتماعی‌اش سخن می‌گفتند اما نگاه کاربردی تر و سودانگاری تر به دانشگاه در مجموع از نیمه دوم قرن در حال ظهور و با شتاب فراوان رو به رشد بود.

حدود ۴ دهه است که موضوع اسلامی شدن دانشگاه‌ها در ایران، هم زمان با شروع انقلاب فرهنگی یعنی در سال ۱۳۵۹ آغاز شده است (خان‌محمدی، ۱۳۸۵).

امام خمینی (ره) معنای اسلامی شدن را چنین می‌فرماید: معنای اسلامی شدن دانشگاه‌ها این است که استقلال پیدا کند و خودش را از وابستگی به غرب جدا کند و خود را از وابستگی به شرق جدا کند و یک کشور مستقل و دانشگاه مستقل و یک فرهنگ مستقل داشته باشیم (کشتکار و نوروزی، ۱۳۹۵). مراد از اسلامی شدن این است که تمامی عناصر دانشگاه، همسو و هم‌جهت با ارزش‌ها و ایده‌های اسلامی باشند یا حداقل در تعارض با الگوها، ارزش‌ها و آرمان‌های والای الهی- انسانی نباشند (خادمی، ۱۳۸۱).

در جهان دانش‌محور امروز، تنها دانشگاهی می‌تواند به بقای خود ادامه دهند که چیزی برای عرضه داشته باشند؛ به عبارت دیگر، روز آمدسازی محتوا، برنامه‌های آموزشی، پاسخ‌گویی هر چه بیشتر نسبت به نیازهای جامعه، نهادهای اجتماعی، مدنی و... داشته و ضامن استمرار حضور آن‌ها در جامعه باشد (مختاریان و محمدی، ۱۳۹۸). ما در آموزش عالی با یک فقر نظری مواجه هستیم. شورای عالی انقلاب فرهنگی جهت مواجهه با این مشکلات، رویکردی نوین نسبت به مأموریت‌های دانشگاه را در اسناد تحولی آموزش عالی (سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴) (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲)، سند دانشگاه اسلامی (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲)، و نقشه جامع علمی کشور (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۹)، قانون برنامه پنجم توسعه (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، ۱۳۸۹) اتخاذ نموده است. بر اساس این موارد اگر قرار باشد حرکتی در جمهوری اسلامی ایران به سمت شکل‌گیری ایده معاصری از دانشگاه ایرانی - اسلامی صورت گیرد، هیچ چاره‌ای وجود ندارد که چپستی دانشگاه و رویکردهایی که در اسناد تحولی آموزش عالی (سند دانشگاه اسلامی ۱۳۹۲)، سند چشم‌انداز بیست‌ساله (۱۳۸۲) و نقشه جامع علمی کشور (۱۳۸۹)، قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹) مطرح شده است بررسی و مورد تأمل جدی قرار گیرد. از این رو سؤالی که مطرح است این است که رویکرد اسناد تحولی آموزش عالی پیرامون ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی چیست ؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

اسناد مورد مطالعه در این پژوهش عبارت است از: سند دانشگاه اسلامی (۱۳۷۷): جامعه ایرانی که در انقلاب اسلامی با رویکرد الهی، جهان‌بینی اسلامی را مبنای شئون

گوناگون زندگی خود قرار داد، خواهان آن است که آموزش عالی متناسب با مبانی و ارزش‌های اسلامی داشته باشد تا با تربیت متفکران و مدیران بر وفق آن مبانی و معیارها، به ترویج و تعمیم آنها در جامعه اسلامی مبادرت ورزد. احیای هویت تمدنی و پیشرفت جمهوری اسلامی، مستلزم رشد متوازن و همه‌جانبه ابعاد علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی کشور است که در مسیر تعالی آن، آموزش عالی کشور نقش پیشران و موتور محرکه را برعهده خواهد داشت. بر اساس آیین نامه شورای اسلامی شدن دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، مصوب جلسه ۴۲۴ مورخ ۱۳۷۷/۵/۱۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی، تدوین و پیشنهاد سیاست‌ها و راهبردهای مرتبط با اسلامی شدن اولویت اصلی شورا قرار گرفت. برای تحقق این منظور، شورا به نقد و ارزیابی دقیق اقدامات و فعالیت‌های گذشته در مورد اسلامی شدن دانشگاه‌ها پرداخته و با شناسایی نقاط قوت و ضعف، زمینه‌های فکری و مطالعاتی لازم برای سیاستگذاری دقیق و اصولی و برنامه‌ریزی جامع و واقع‌بینانه را فراهم آورد که نتیجه آن تدوین «سند دانشگاه اسلامی» در سال ۱۳۷۷ گردید. بنابراین فرایند اسلامی‌سازی دانشگاه‌ها پیشینه‌ای بیش از یک‌دهه دارد و شاید بتوان گفت اولین سند مدون ملی در راستای تحقق آرمان انقلاب اسلامی است که با مشارکت صاحب‌نظران حوزوی و دانشگاهی، تدوین گردید. پس از گذشت بیش از یک‌دهه تلاش و تدبیر مدیران و مجریان وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و دانشگاه آزاد اسلامی در اجرای سیاست‌های مصوب سند اولیه دانشگاه اسلامی و بررسی آسیب شناسانه مفاد و محصول سند در بازه زمانی سال‌های ۷۷-۸۹ و برخورداری از بلوغ و بالندگی علمی- مدیریتی کشور در عرصه تدوین اسناد کلان ملی و با عنایت به مراعات اقتضائات و شرایط معاصر جامعه اسلامی، ضرورت به روزسازی سند و تعیین نسبت و مناسبات آن با اسناد فرادستی و پیرامونی جهت استفاده بهینه از ظرفیت ملی برای دستیابی به اهداف، در مسیر اسلامی‌سازی دانشگاه‌ها بر متولیان امر محرز گردید. بر همین اساس در پی تأکید دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی و مصوبه جلسه ۲۱۲ مورخ ۸۹/۱۲/۱۸ اسلامی شدن دانشگاه‌ها، دبیرخانه شورا در سال ۹۱ مأموریت بازنگری و به‌روزرسانی سند را ذیل راهبرد کلان «نهاده‌ی نه‌کردن نگرش اسلامی به علم و تسریع در فرایندهای اسلامی شدن نهادهای آموزشی و پژوهشی» و راهبردهای کلان مرتبط «۱۰، ۸، ۶، ۲» نقشه جامع علمی کشور با نگرشی

نظام واره به ابعاد (فرهنگی - تربیتی، آموزشی، پژوهشی، فناوری و مدیریتی) دانشگاه اسلامی به انجام رساند. (شورای عالی انقلاب فرهنگی، سند دانشگاه اسلامی در جلسه ۷۳۵ مورخ ۹۲/۴/۲۵).

● سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هـ.

(۱۳۸۲)، ایران را کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش جهان اسلام و دارای تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل توصیف می‌کند. در همین سند، ضمن تبیین ویژگی‌های جامعه ایرانی در افق این چشم‌انداز، مقرر شده است که در تهیه، تدوین و تصویب برنامه‌های توسعه و بودجه‌های سالیانه، اهداف و الزامات سند چشم‌انداز مورد توجه قرار گرفته، به‌طور کامل رعایت شود. سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان معتبرترین سندی که تاکنون در راستای شناسایی و معرفی چالش‌های جدیدی که کشور در تفکر نوین جامعه جهانی با آن‌ها روبه‌روست به تصویب رسیده و از سوی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۲ به سران سه قوه و رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ شده است. این سند از سال ۱۳۸۴ تا سال ۱۴۰۴ هجری شمسی به مدت بیست سال مبنای اصلی چهار برنامه پنج‌ساله توسعه قرار خواهد گرفت. ایران در سال ۱۴۰۴ کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل خواهد بود. (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ مصوب ۱۳۸۳).

● نقشه جامع علمی کشور (۱۳۸۹)، بنا به تعریف، مجموعه‌ای است جامع و

هماهنگ و پویا و آینده‌نگر، شامل مبانی، اهداف، سیاست‌ها و راهبردها، ساختارها و الزامات تحول راهبردی علم و فناوری مبتنی بر ارزش‌های اسلامی برای دستیابی به اهداف چشم‌انداز بیست‌ساله کشور در این تلاش شده بر مبنای ارزشی و بومی کشور، تجربیات گذشته و نظریه‌ها و نمونه‌های علمی و تجارب عملی تکیه شود؛ نقشه جامع علمی کشور در چارچوب رهنمودهای رهبر کبیر انقلاب اسلامی (ره) و مقام معظم رهبری و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

است و با پیش‌بینی سازوکارهای لازم بروز رسانی، توانایی تبیین ساحت علمی الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت را دارا می‌باشد (شورای عالی انقلاب فرهنگی، سند نقشه جامع علمی کشور، ۱۳۸۹).

● **قانون برنامه پنج ساله پنجم (۱۳۸۹)**، توسعه کشور با جهت‌گیری دست‌یابی به اهداف مرحله‌ای متناسب با سند چشم‌انداز بیست‌ساله به‌دستور رهبر انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای تدوین گردیده است؛ براساس سیاست‌های تدوین شده در این قانون انتظار می‌رود در دوره پنج ساله آینده، اقدامات اساسی برای تدوین الگوی توسعه ایرانی اسلامی، که رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دست‌یابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخصهای عدالت اجتماعی و اقتصادی در گرو آن است، توسط قوای سه‌گانه کشور صورت گیرد (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه کشور، ۱۳۸۹).

آذر و ذاکر صالحی (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان «نقد و ارزیابی دانشگاه جامعه‌محور در ایران از دیدگاه خبرگان علمی» به این نتایج دست یافتند که ارزیابی‌های خبرگان نشان می‌دهد که وضعیت دانشگاه جامعه‌محور متأثر از مداخلات بیرونی بوده و بیشتر مشکلات مربوط به تحقق نیافتن دانشگاه جامعه‌محور در ایران به ریشه‌های تاریخی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر می‌گردد. همچنین، الگوی مفهومی دانشگاه جامعه‌محور در ایران با یازده مؤلفه اصلی (تناسب با بافتار ایران، مسئولیت‌پذیری، ارتباط و تعامل، توسعه عدالت، توسعه دانش- آموزش و پژوهش، اقتصاد و فناوری، فرهنگ دانشگاهی، استقلال دانشگاهی، رهبری و مدیریت، توانمندسازی و توسعه پایدار) طراحی شد، ارزیابی خبرگان بیانگر این است که در مؤلفه‌های یازده‌گانه وضعیت مطلوب نبوده است. میرزا محمدی و محمدی (۲۰۱۷) در مطالعه خود دریافتند که NPM در آموزش عالی ایران (نوعی شبه نئولیبرالیسم) نه تنها با اهداف اخلاقی اسلامی ناسازگار است، اما وجود دارد بلکه همچنین تناقضات قابل توجهی در آن وجود دارد. سالار، صفایی‌مقدم و مهرعلی‌زاده (۱۳۹۷)، در پژوهش خود دریافتند که دیدگاه متفکران غربی درباره ماهیت دانش لاف‌ل پنج موج دوره فلسفه، دوره میانه اروپا، دوره روشنگری، دوره انقلاب صنعتی، دوره پس از جنگ دوم جهانی و دوره پس‌اساختارگرایی را پشت سر نهاده است. در طول این دوره‌ها

به ترتیب، سلطه رویکردهای اخلاقی، دینی، علمی، اقتصادی و اخلاقی به دانش مشاهده می‌شود. فراستخواه و آبسالان (۱۳۹۶)، یادآور شدند که دانشگاهیان در مجموع با کلیت اسلامی سازی مخالفتی ندارند، اما سیاست‌ها و برنامه‌هایی که برای اسلامی کردن دانشگاه ارائه و اجرا شده، با چالش‌هایی مواجه است. راه برون‌رفت از چالش‌های موجود، رسیدن به فهمی مشترک در خصوص موضوع است؛ فهمی که نقطه‌نظرات همه ذی‌نفعان در آن لحاظ شده، با عرف حاکم بر نهادهای علمی بین‌المللی در تعارض نباشد و متناسب با ارزش‌ها و نیازهای جامعه اسلامی ایران باشد. باقری (۱۳۹۶) معتقد است در دانشگاه ایران «یک رویا و دو بستر» وجود دارد. منظور از این تعبیر، آن است که یک رؤیا وجود دارد و آن، نیل به دانشگاهی تراز و مطلوب است، اما این رؤیا در دو بستر و دو مسیر متفاوت حرکت می‌کند. یک بستر و مسیر نیل به دانشگاه تراز، توسل شتاب‌زده و تقلید از دانشگاه مدرن، به‌ویژه در شکل‌های معاصرتر آن است. بستر و مسیر دوم، در تکاپوی فراهم کردن دانشگاه اسلامی است. باقری معتقد است که در هر دو بستر، رؤیای دانشگاه تراز، رؤیایی آشفته است. کشتکار و نوروزی (۱۳۹۵)، در پژوهش خود دریافتند که مدل‌نهایی حرکت حرکت به سمت دانشگاه اسلامی مشتمل بر سه محور «دانشجوی انقلابی»، «استاد متقی و عالم» و «اهداف انقلاب اسلامی» است که در بستر هم‌افزا و تکاملی اهداف، چشم‌انداز و رسالت دانشگاه ارائه گردید. فضل‌اللهی و حیدرزاده (۱۳۹۴) یادآور شدند که شعار اصلی دانشگاه یادگیرنده، یادگیری از عمل و عمل مبتنی بر یادگیری، تواضع در یادگیری و سخاوت در آموزش با مبانی دانشگاه اسلامی تناسب دارد. دانشگاه نقطه تلاقی سه قلمرو «فرهنگ»، «قدرت» و «دانش» است. دانشگاه در ظرف جامعه و فرهنگ عمل می‌کند و با آن دادوستد مستمر دارد. در عصر دانایی، تنها چیزهایی در زندگی ثابت می‌مانند این است که دانشگاه، برای ماندن در وضعیت رقابتی، باید خود را به مؤلفه‌های دانشگاه یادگیرنده مجهز سازند. مطهری‌نژاد، همایون و حاتمی (۱۳۹۴) یادآور شدند: ۱. اصلی‌ترین مانع اسلامی شدن دانشگاه غفلت از عدم تطابق هستی‌شناسی و غایت‌شناسی الهی مورد نیاز برای دانشگاه اسلامی است. ۲. انقلاب فرهنگی و طرح دانشگاه اسلامی، ماهیتی عارضی بر اصلیت دانشگاه تلقی نمی‌شود، بلکه ماهیت بازگشتی به اصالت دینی و فرهنگی جامعه ایران را در مواجهه با عارضه مدرنیته مورد توجه قرار می‌دهد. رحیمی‌پطودی (۱۳۹۰) یادآور شدند که دانشگاه نهادی تأثیرگذار در کشور

محسوب می‌گردد که برخوردار از نقش و مسئولیتی بی‌بدیل در جامعه می‌باشد. از دیدگاه مصباحیان (۱۳۸۸) امروزه در مورد دانشگاه دو دیدگاه وجود دارد: کسانی که خود را متعهد به پیگیری سنت‌های گذشته دانشگاه می‌دانند و کسانی که اعلام می‌دارند دانشگاه باید خود را با وضعیت عرضه و تقاضا تطبیق دهد.

یکی دیگر از ایده‌های دانشگاهی، ایده بوم شناختی دانشگاه است که توسط رونالد بارنت (۲۰۱۸) ارائه شد. بارنت معتقد است که به یقین می‌توان گفت که آینده دانشگاه موضوعی است همزمان سیاسی و جهانی (بارنت، ۲۰۱۸)، ترجمه رحمانی و باستانی، ۱۳۹۸). دانشگاه‌ها باید تلاش خود را برای ترکیب پژوهش‌های فکری، عرضه و انتقال دانش مفید برای افراد و به نفع جامعه به‌طور کلی و ارائه آموزش تحصیلات تکمیلی برای کسانی که در معرض آن هستند تقویت نمایند (Graham, 2013) امروزه آموزش عالی به‌طور فزاینده‌ای به مرکزی برای توسعه اقتصادی و سیاسی تبدیل شده است (Mitchell & Nielsen 2012). امروزه نظام‌های آموزشی عالی در جهان با چالش‌های چندگانه‌ای روبه‌رو شده‌اند. از یک سو، تأثیر دیدگاه‌های زیر بنایی معرفت شناختی بر ساخت دانش و از سوی دیگر جهانی شدن، کاربرد فناوری همگرا در عرصه جهانی، رشد فزاینده مطالبات اجتماعی، سیاسی و محلی برای آموزش عالی، کاهش منابع مالی دولتی و فشار مستمر از سوی جامعه سرمایه داری که فراتر از کنترل ملتهاست در خصوص کیفیت علمی چالش‌هایی را فراروی کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته قرار داده است (Chi Hou, 2011).

دانشگاه، نه تنها هیچگاه در صف مقدم انتقال از دوره‌ای به دوره دیگر نبوده است، بلکه به مثابه نهادی محافظه کار و چسبیده به‌ایده‌های حاکم ایفای نقش نموده است. با این‌همه علی‌رغم ماهیت محافظه کارانه اش، دانشگاه هم همواره قادر به انطباق خود با جامعه جدید بوده است و همواره در دانشگاه این آمادگی وجود داشته است که فرم و محتوی جدیدی پیدا کند (Ford, 2002). دانشگاه عرصه تعامل بین دانش، فرهنگ و جامعه شناخته شده است (Delanty, 2001). مطابق با دیدگاه مارپیچ سه‌گانه دانشگاه، صنعت و دولت، دانشگاه باید نقش مشخصی در توسعه اقتصادی کشورها داشته باشد (Etzkowitz & Leydestorff, 2000) دیدگاه «دانشگاه و تولید دانش در عصر جهانی شدن» از پایداری و استمرار ایده دانشگاه در شرایط جهانی شده جامعه جدید دفاع

می‌کند (Scott, 1998).

یکی از برجسته‌ترین متفکران ایده پرداز در خصوص دانشگاه و در عصر پست مدرن در گزارشی در مورد دانش، الگوی مدرن در باب دانش و دانشگاه را به چالش می‌کشد (Lyotard, 1984). در مقاله‌ای با عنوان «ارائه غیرقابل ارائه: والا» دانشگاه مطلوب که «دانشگاه والا»^۱ نامیده شده، جایی است که تسلیم بازی معین و محدودکننده کاربرپذیری نمی‌شود، بلکه با استقبال از تکرار بازی‌های زبانی، به عرضه مداوم امر غیرقابل عرضه روی می‌آورد (Lyotard, 1982). از دیگر دیدگاه‌های اصلی در حوزه دانشگاه، «دانشگاه موقعیت یگانگی» است؛ واژه دانشگاه با دو واژه یگانگی و جهان هم ریشه است. این دیدگاه نیز در راستای دیدگاه ویلهلم فون هومبولت به تحلیل اقدام کرده است. به لحاظ تاریخی سومین ایده دانشگاه را ویلهلم فون هومبولت در آغاز سده نوزدهم طراحی کرد و ذیل آن دانشگاه را موقعیت جستجوی حقیقت معرفی کرد (یاسپرس، ۱۹۵۹، ترجمه مهدی و مهرداد پارسا، ۱۳۹۸). در پژوهش دیگری که با کدو کاو سنت (هرمنوتیک) می‌کوشد که کار طبیعت را به تراز عقل برساند، دانشگاه را به عنوان نهاد میانجی تشخیص می‌دهد. این پژوهش بیان می‌کند که صرف اصلاح نهادها نمی‌تواند سنت را از میان بردارد و عقل را جایگزین شکل‌بندی‌های طبیعی، مثلاً دانشگاه قرون میانه، کند. سنت را نمی‌توان به دور افکند، بلکه باید آن را به قصد پی بردن به معنای واقعی‌اش کاوید. آنچه در سنت، عقلانی است را جدا کرد و حیات ارگانیک تازه‌ای به آن بخشید (Schleiermacher, 1998). پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مجموعه پژوهش‌های انجام شده در خصوص آموزش عالی بیشتر براساس توجه و تمرکز بر روی یکی از ابعاد و موارد مربوط به این حوزه (از جنبه مدیریتی، جامع‌محور، موانع اسلامی شدن دانشگاه، انتقاد از ایده‌های ارائه شده از دانشگاه و...) می‌باشد و تاکنون پژوهشی در خصوص ایده دانشگاه از منظر فلسفی و فلسفه آموزش عالی و ارائه یک الگو از دانشگاه ایرانی-اسلامی انجام نشده است.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت داده‌ها، کیفی و از نظر هدف از نوع تحقیقات بنیادی است، به این صورت که یافته‌های آن به منظور ارائه چارچوب مفهومی مورد استفاده

قرار خواهند گرفت. با توجه به ماهیت، هدف و سؤالات پژوهش حاضر، در این پژوهش از روش‌های «تحلیل مفهومی» و «تحلیل اسنادی»، استفاده شده است. در ابتدا برای دست‌یابی به مفهوم و معنای واژه «دانشگاه» به بررسی کلمه مورد نظر در بافت نظرات اندیشمندانی که در این زمینه به ارائه نظریاتی پرداخته بودند؛ پرداخته شد. پژوهشگر این کار را با استفاده از تحلیل برحسب خود کلمه و نیز کلمات مترادف از جمله آکادمی، آموزش عالی، مدرسه عالی و دانشگاه اسلامی انجام داده است. سپس با استفاده از تحلیل اسنادی و با استفاده از اسناد آموزش عالی ایران به بررسی مفهوم و کارکرد دانشگاه ایرانی اسلامی و پیدا کردن مصادیق اصولی و ارائه آنها در یک چارچوب مفهومی اقدام شد. پژوهش اسنادی، مبتنی بر شواهد برگرفته از مطالعه اسناد؛ مانند آرشیوها یا آمار رسمی است (مجدفر، ۱۳۸۲، ص ۲۷۶). به این ترتیب در پژوهش حاضر به تحلیل اسناد آموزش عالی ایران از جمله: سند چشم‌انداز بیست‌ساله، سند جامع علمی کشور، قانون برنامه پنجم توسعه کشور، سند دانشگاه اسلامی و... پرداخته شده تا بتوان به بررسی دانشگاه ایرانی و نقاط قوت و ضعف موجود در این اسناد، دست یافت. واحد تحلیل در این پژوهش متن اسناد آموزش عالی از جمله «سند دانشگاه اسلامی، سند چشم‌انداز بیست‌ساله، سند علمی جامع کشور و برنامه پنجم توسعه» است که برای دست‌یابی به مفهوم و کارکرد دانشگاه ایرانی اسلامی مورد بررسی قرار گرفتند. در این پژوهش جامعه تحلیلی شامل تمامی آثار و اسناد مکتوب اعم از کتاب‌های فارسی و لاتین نوشته شده درباره ایده دانشگاه و آموزش عالی و اسناد موجود در نظام آموزش عالی ایران است. با توجه به اینکه این تحقیق از نوع تحقیقات کیفی است، نمونه‌گیری هدفمند انتخاب گردیده است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات فیش‌برداری، فرم استاندارد تحقیقات کتابخانه‌ای یا نظری است و از فرم الکترونیکی استاندارد نیز استفاده شده است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها در ابتدا برای روشن شدن مفهوم ایده دانشگاه از روش تحلیل مفهومی استفاده شده است. یافته‌های حاصله به‌طور منظم و مستمر همزمان با فرایند جمع‌آوری اطلاعات مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای اعتباریابی چارچوب مفهومی به‌دست آمده از روش گروه کانونی استفاده شده است. روش پژوهش کانونی شیوه‌ای برای جمع‌آوری داده‌های کیفی است که افراد را در یک بحث گروهی غیررسمی پیرامون موضوعی خاص یا مجموعه‌ای از موضوعات وارد می‌کنند. در این پژوهش برای تأیید اعتبار چارچوب

مفهومی به دست آمده از نظرات تعدادی از متخصصان و صاحب نظران این عرصه استفاده خواهد شد. در گروه کانونی که شامل ۶ نفر از متخصصان و صاحب نظران این عرصه است، ۳ نفر از متخصصان چارچوب مفهومی به دست آمده از ایده دانشگاه، دانشگاه ایرانی - اسلامی را کاملاً تأیید کردند.

یافته‌های پژوهش

اسناد مورد مطالعه در این پژوهش شامل سند دانشگاه اسلامی (۱۳۹۲)، نقشه جامع علمی کشور (۱۳۸۹)، سند چشم‌انداز بیست‌ساله (۱۳۸۲) و قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹) می‌باشد. این اسناد را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: اسنادی که به‌طور مستقیم به بحث آموزش عالی پرداخته‌اند و شامل سند دانشگاه اسلامی و نقشه جامع علمی می‌باشند و اسنادی که به‌طور غیرمستقیم به بحث دانشگاه پرداخته‌اند و شامل سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور و برنامه‌های توسعه می‌باشند که رویکردهای آنان پیرامون ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی در جداول زیر آمده است.

رویکرد سند دانشگاه اسلامی پیرامون ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. ایده‌های مربوط به دانشگاه ایرانی - اسلامی در سند دانشگاه اسلامی
(شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲)

سرفصل	مصادیق	ایده مرتبط
مأموریت	تربیت متخصصین متعهد، ماهر و کارآفرین	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مأموریت	تولید، انتقال و انتشار علم و فناوری	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مأموریت	تعامل سازنده و اثرگذار	ایده دانشگاه سنتی
اصول و مبانی	حاکمیت اصول اعتقادی و اخلاق	ایده دانشگاه سنتی
اصول و مبانی	خردورزی و عقلانیت	ایده دانشگاه سنتی معاصر
اصول و مبانی	قداست علم	ایده دانشگاه اسلامی

جدول ۱. (ادامه)

سرفصل	مصادیق	ایده مرتبط
اصول و مبانی	تربیت و تهذیب روحی و تعالی معنوی	ایده دانشگاه اسلامی
اصول و مبانی	آرمان‌های انقلاب اسلامی	ایده دانشگاه اسلامی
اصول و مبانی	تقدم منافع ملی و مصالح عمومی بر منافع فردی	ایده دانشگاه سنتی
اصول و مبانی	تمدن‌سازی دانشگاه‌ها با هدف تولید دانش	ایده دانشگاه سنتی معاصر جدید
اصول و مبانی	وحدت حوزه و دانشگاه	ایده دانشگاه سنتی
اصول و مبانی	عدالت محوری	ایده دانشگاه معاصر
اصول و مبانی	توازن هدفمند و یکپارچگی	ایده دانشگاه جدید
اصول و مبانی	تقویت خانواده	ایده دانشگاه اسلامی
اصول و مبانی	انضباط بخشی	ایده دانشگاه سنتی
اصول و مبانی	پیوستگی دو نظام آموزش عالی و آموزش عمومی	ایده دانشگاه سنتی
نظام فرهنگی-تربیتی	خردورزی و روحیه آزاد اندیش	ایده دانشگاه سنتی

در تحلیل و بررسی سند دانشگاه اسلامی، به چهار ایده دانشگاه دست یافتیم:

۱. ایده دانشگاه سنتی (۱۰ بار تکرار شده)؛
۲. ایده دانشگاه معاصر (۵ بار تکرار شده)؛
۳. ایده دانشگاه جدید (۲ بار تکرار شده)؛
۴. یک ایده جدید به نام «ایده دانشگاه اسلامی» (۴ بار تکرار شده) که پژوهشگر در گذار از بررسی مصادیقی که مختص سند دانشگاه اسلامی است، بدان دست یافته است.

رویکرد سند جامع علمی کشور پیرامون ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: ایده‌های مربوط به دانشگاه ایرانی - اسلامی در سند جامع علمی کشور
(شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۹)

سر فصل‌ها	مصادیق در سند	ایده مرتبط
مبانی ارزش‌های بنیادین	حاکمیت جهان‌بینی توحیدی اسلام	ایده جامع علمی
مبانی ارزش‌های بنیادین	عدالت‌محوری	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مبانی ارزش‌های بنیادین	دستیابی همگان	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مبانی ارزش‌های بنیادین	نوآوری	ایده دانشگاه معاصر
مبانی ارزش‌های بنیادین	عقل‌گرایی	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مبانی ارزش‌های بنیادین	آزاداندیشی	ایده دانشگاه سنتی
مبانی ارزش‌های بنیادین	ثروت آفرین	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مبانی ارزش‌های بنیادین	تعامل فعال و الهام‌بخش با محیط جهانی	ایده دانشگاه سنتی معاصر
مبانی ارزش‌های بنیادین	اخلاق‌محوری	ایده دانشگاه سنتی جدید
مبانی ارزش‌های بنیادین	روحیه تعاون و مشارکت و مسئولیت‌پذیری	ایده دانشگاه سنتی
الگوی نظام علم و فناوری	عرضه محوری و تقاضا محوری	ایده دانشگاه معاصر
الگوی نظام علم و فناوری	تلفیق آموزش با تربیت و پژوهش و مهارت	ایده دانشگاه سنتی معاصر جدید
اهداف کلان نظام علم و فناوری	جایگاه اول علم و فناوری	ایده جامع علمی

در تحلیل و بررسی سند جامع علمی کشور، به چهار ایده دانشگاه دست یافتیم:

۱. ایده دانشگاه سنتی (۹ بار تکرار شده)؛

۲. ایده دانشگاه معاصر (۸ بار تکرار شده)،

۳. ایده دانشگاه جدید (۲ بار تکرار شده)؛

۴. یک ایده جدید به نام «ایده جامع علمی» (۲ بار تکرار شده) که پژوهشگر در گذار از بررسی مصادیقی که مختص سند جامع علمی کشور است، بدان دست یافته است.

رویکرد سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور پیرامون ایده دانشگاه ایرانی اسلامی در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. ایده‌های مربوط به دانشگاه ایرانی - اسلامی در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور
(مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲)

سر فصل‌ها	مصادیق در سند	ایده مرتبط
چشم‌انداز	عدالت محوری	ایده دانشگاه سنتی معاصر
چشم‌انداز	انضباط	ایده دانشگاه معاصر
چشم‌انداز	توانا در تولید علم و فناوری	ایده دانشگاه معاصر
چشم‌انداز	امن، مستقل و مقتدر	ایده چشم‌انداز بیست‌ساله
چشم‌انداز	فعال، مسئولیت‌پذیر و متعامل	ایده دانشگاه معاصر
چشم‌انداز	دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری	ایده چشم‌انداز بیست‌ساله
چشم‌انداز	جامعه اخلاقی و نوآوری	ایده دانشگاه سنتی معاصر
چشم‌انداز	تعامل سازنده و مؤثر با جهان	ایده دانشگاه سنتی

در تحلیل و بررسی سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور، به سه ایده دانشگاه دست یافتیم:

۱. ایده دانشگاه سنتی (۳ بار تکرار شده)؛

۲. ایده دانشگاه معاصر (۵ بار تکرار شده)؛

۳. یک ایده جدید به نام «ایده چشم‌انداز بیست‌ساله» (۲ بار تکرار شده) که پژوهشگر در گذار از بررسی مصادیقی که مختص سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور است، بدان دست یافته است.

رویکرد قانون برنامه پنجم توسعه دانشگاه ایرانی - اسلامی در جدول زیر آمده است.

جدول ۴. ایده‌های مربوط به دانشگاه ایرانی - اسلامی قانون برنامه پنجم توسعه
(معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، ۱۳۸۹)

سر فصل‌ها	مصادیق در سند	ایده مرتبط
علم و فناوری ماده ۱۵	بازنگری متون، محتوا و برنامه‌های آموزشی و درسی دانشگاهی	ایده دانشگاه معاصر
علم و فناوری ماده ۱۵	تدوین و ارتقاء شاخص‌های کیفی	ایده برنامه پنجم
علم و فناوری ماده ۱۵	انجام فعالیت‌های آموزشی، پژوهشی و نظریه‌پردازی	ایده دانشگاه سنتی معاصر
علم و فناوری ماده ۱۶	همکاری با حوزه‌های علمیه	ایده برنامه پنجم
علم و فناوری ماده ۱۶	آزاداندیشی	ایده دانشگاه سنتی معاصر جدید
علم و فناوری ماده ۱۶	ارتقاء اعضاء هیئت علمی	ایده دانشگاه سنتی معاصر
علم و فناوری ماده ۱۷	ارتقاء منزلت اجتماعی از طریق فرهنگ‌سازی	ایده دانشگاه سنتی معاصر

تحلیل یافته‌های این جدول حاکی از این است که در تحلیل و بررسی برنامه پنجم توسعه، به چهار ایده دانشگاه دست یافتیم:

۱. ایده دانشگاه سنتی (۴ بار تکرار شده)؛

۲. ایده دانشگاه معاصر (۵ بار تکرار شده)؛

۳. ایده دانشگاه جدید (۱ بار تکرار شده)؛

۴. یک ایده جدید به نام «ایده برنامه پنجم» (۲ بار تکرار شده)، که پژوهشگر در گذار از بررسی مصادیقی که مختص برنامه توسعه کشور است، بدان دست یافته است.

بحث و نتیجه گیری

هدف از این پژوهش تحلیل ایده‌های مربوط به دانشگاه ایرانی - اسلامی در اسناد تحولی آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران است. به همین منظور پس از بررسی مبانی نظری ایده‌های مربوط به شکل‌گیری دانشگاه در تجارب بشری اسناد تحولی آموزش عالی که مشتمل بر (سند دانشگاه اسلامی، ۱۳۹۲، سند چشم‌انداز بیست‌ساله ۱۳۸۲، سند جامع علمی کشور ۱۳۸۹ و قانون برنامه پنجم توسعه ۱۳۸۹) است با روش تحلیلی به‌طور عمیق و دقیق مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. یافته‌های حاصله از این اسناد حاکی از این است که: در سند دانشگاه اسلامی یکی از مأموریت‌های اصلی دانشگاه «تربیت متخصصین متعهد، ماهر و کارآفرین، تولید، انتقال و انتشار علم و فناوری، برخورداری از ساختاری کارآمد و اثربخش با تعامل سازنده و اثرگذار در سطوح ملی، منطقه‌ای و فراملی، حاکمیت اصول اعتقادی، احکام و اخلاق اسلامی در تمامی ابعاد دانشگاه، توسعه و تقویت عقلانیت، خردورزی و خلاقیت در میان دانشگاہیان در پرتو تعالیم اسلامی و توجه به همسویی مفاهیم وحیانی، عقلانی و تجربی، توجه به قداست علم و فضای آموزش عالی و تلقی عبادت از تعلیم و تعلم و تکریم عالم و متعلم، تعهد به آرمان‌های انقلاب اسلامی که بر پایه برخورداری از بینش و بصیرت دینی و سیاسی و ایفای نقش در عرصه‌های مختلف و حضور فعال در صحنه و تقویت دلبستگی به نظام و وفاداری به ارزش‌ها و صبر و پایداری در جهت تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی، تقدم منافع ملی و مصالح عمومی بر منافع فردی و گروهی و اهتمام بر وحدت ملی با اولویت مقدم داشتن منافع نظام بر منافع شخصی و گروهی و ایفای نقش مؤثر دانشگاه در حفظ مصالح نظام و تأمین منافع عمومی و وحدت ملی و در خدمت جامعه بودن دانشگاه‌ها، تمدن‌سازی دانشگاه‌ها با هدف تولید دانش، فرهنگ و

تمدنی با رویکرد اسلامی و آینده پژوهانه و تأثیر گذار و الگو برای دانشگاه‌های جهان و احراز مرجعیت علمی، تأکید بر وحدت در هدف و تعامل و همکاری همه‌جانبه؛ علمی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و هنری حوزه و دانشگاه، تأکید بر توزیع و بهره‌مندی عادلانه از امکانات آموزش عالی در نظامات چهارگانه با تأکید بر عدالت آموزشی، ارتقاء جایگاه هدایت‌گر خانواده در تعالی بخشی علمی و فرهنگی دانشجویان به منظور تقویت بنیان خانواده و گزینش بومی با تأکید بر مسئولیت پایان‌ناپذیر خانواده در امر تعلیم و تربیت با احترام به هویت دانشجوی، انضباط بخشی، اهتمام به ملازمت پیوستگی دو نظام آموزش عالی و آموزش عمومی، تقویت منطق خردورزی و روحیه آزاداندیش مورد تأکید قرار گرفته است که با ایده سنتی (دانشگاه‌های جندی‌شاپور، بیت‌الحکمه، دانشگاه‌الزهر) و معاصر نزدیک است. دیدگاه‌های رونالد بارنت (۲۰۱۸) ترجمه رحمانی و باستانی (۱۳۹۸)، ذاکر صالحی (۱۳۹۶)، (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000); (Clark, 1998); (Scott, 1998); (Schleiermacher, 1998); (Newman, 1873) (کانت، ۱۹۷۹، ترجمه موسوی، ۱۳۹۶)، همسو با رویکرد سند فوق الذکر است.

دیگر اسناد مورد مطالعه در این مطالعه سند جامع علمی کشور (۱۳۸۹) است که مبتنی بر ۵ فصل می باشد. در این سند بر عدالت‌محوری، همگانی بودن، نوآوری، عقل‌گرا بودن دانشگاه، آزاداندیش بودن دانشگاه، ثروت‌آفرین بودن، تعامل فعال و الهام‌بخش با محیط جهانی، اخلاق‌محوری، روحیه تعاون و مشارکت و مسئولیت‌پذیری، تلفیق آموزش با تربیت و پژوهش و مهارت به‌عنوان مأموریت‌های اصلی دانشگاه مورد تأکید قرار گرفته است که این ایده‌ها با دیدگاه (Delanty, 2001)، دیدگاه ماریچ سه‌گانه دانشگاه، صنعت و دولت (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000)، دیدگاه دانشگاه کارآفرین که توسط (Clark, 1998) مطرح گردید و وجوه دوگانه عینی و ذهنی دانشگاه که توسط (Schleiermacher, 1998) دیدگاه یاسپرس (۱۹۵۹، ترجمه مهدی و مهرداد پارسا، ۱۳۹۸) که طراح یگانگی آموزش و پژوهش است، همسو می‌باشد.

دیگر سند مورد مطالعه سند چشم‌انداز بیست‌ساله (۱۳۸۲) بود. در این سند مأموریت‌های دانشگاه را بر اساس «عدالت‌محوری، انضباط، توانا در تولید علم و فناوری، امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه، فعال، مسئولیت‌پذیر و روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی، دستیابی به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای

همسایه) با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم، رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقاء نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل، جامعه اخلاقی و نواندیشی، دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان بر اساس اصول عزت، حکمت و مصلحت را از مأموریت دانشگاه ایرانی- اسلامی می‌داند که این گزاره‌ها به ایده سنتی و معاصر نزدیک است و همسو با ذاکر صالحی (۱۳۹۶)، (Delanty, 2001) که دانشگاه را عرصه تعامل بین دانش، فرهنگ و جامعه می‌داند و کارکرد دوم دانشگاه را کمک به «شهروندی فناورانه» می‌دانند، دیدگاه (Humboldt, 1970); (Schleiermacher, 1998) و کانت (۱۹۷۹)؛ ترجمه موسوی، ۱۳۹۶) همسو است.

دیگر اسناد مورد مطالعه قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹) است. در این سند مأموریت‌های دانشگاه را در بازنگری متون، محتوا و برنامه‌های آموزشی و درسی دانشگاهی مبتنی بر آموزه‌ها و ارزش‌های دینی و هویت اسلامی- ایرانی و انقلابی و تقویت دوره‌های تحصیلات تکمیلی با بهره‌گیری از آخرین دستاوردهای دانش بشری، با اولویت نیاز بازار کار، نهادینه کردن تجارب علمی و عملی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس با انجام فعالیت‌های آموزشی، پژوهشی و نظریه‌پردازی در حوزه‌های مرتبط، همکاری با حوزه‌های علمیه و بهره‌مندی از ظرفیت‌های حوزه در عرصه‌های مختلف، آزاداندیشی، ارتقاء اعضای هیئت علمی به نحوی که تا پنجاه درصد امتیازات پژوهشی اعضای هیئت علمی معطوف به رفع مشکلات کشور، ارتقاء منزلت اجتماعی از طریق فرهنگ‌سازی تعریف شده است که این دیدگاه با ایده‌های معاصر (Delanty, 2001)، دیدگاه مصباحیان (۱۳۸۸) و (Readings, 1996) و ایده‌های جدید همچون (Lyotard, 1984) و یاسپرس (۱۹۵۹)، ترجمه مهدی و مهرداد پارسا، ۱۳۹۸) و ایده‌های سنتی دانشگاه افلاطونی و ایده دانشگاه الازهر نزدیک است.

با مجموع بررسی اسناد آموزش عالی و مجموعه نظریات در مورد ایده دانشگاه متوجه شدیم که ایده اسناد تحولی آموزش عالی پیرامون دانشگاه ایرانی- اسلامی ایده‌ای برگرفته از جهان بینی اسلامی است که دیدگاه‌های سنتی و معاصر دانشگاه را در ابعاد مختلف آموزش و پژوهش پوشش می‌دهد. از این‌رو دانشگاه‌های ایرانی نیازمند یک بازاندیشی و نواندیشی در رسالت خود هستند تا بتوانند خود را با مأموریت‌های تحولی که برای آنان در اسناد دیده شده است هماهنگ نمایند. بر اساس یافته‌های حاصله پیشنهاد می‌شود که:

الف) در سطح سیاست‌گذاری (ستاد): پیشنهاد می‌شود که در تدوین اسناد آموزش عالی از جمله برنامه آمایش سرزمین یا سند دانشگاه اسلامی که دفتر برنامه‌ریزی وزارت علوم مجری آن است در تدوین و بازنگری برنامه‌ها از یافته‌های این پژوهش استفاده شود. علاوه بر این در تأسیس و توسعه رشته‌های آموزش عالی که دفتر گسترش آموزش عالی مجری آن می‌باشد از یافته‌های این پژوهش در توسعه و یا حذف برخی رشته‌ها استفاده شود.

ب) در سطح دانشگاه‌ها: پیشنهاد می‌شود در دفاتر برنامه‌ریزی دانشگاه‌ها برای تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های راهبردی دانشگاه از یافته‌های این پژوهش استفاده شود. همین‌طور در سطح اعضای هیئت علمی و در دوره‌های آموزشی دانش‌افزایی و ضمن خدمت، این ایده دانشگاه ایرانی - اسلامی، برای تغییر نگرش آنها به دانشگاه ارائه شود. علاوه بر این به پژوهشگران علاقمند توصیه می‌شود در قسمت برنامه پنجم توسعه، ما به بررسی برنامه پنجم به دلیل ارتباط بیشتری که با بحث آموزش عالی دارد پرداختیم پیشنهاد می‌شود که محققین بعدی ایده دانشگاه را در سایر برنامه‌های توسعه بررسی کنند؛ پیشنهاد می‌شود الگوی مفهومی دانشگاه اسلامی- ایرانی به‌دست آمده از این پژوهش را در عمل مورد بررسی قرار دهند تا ببینند در سطح اجرا چگونه است.

این پژوهش همانند سایر پژوهش‌ها با محدودیت‌هایی مواجه است. از جمله این محدودیت‌ها این است که عبارات و مصادیق هر کدام از ایده‌ها گاهی با هم همپوشانی بالایی داشت و پژوهشگر را در اینکه عنوان‌های این واژه‌ها را در دسته‌بندی ایده‌ها قرار دهد دچار سردرگمی می‌کرد. محدودیت در انتخاب واژه‌ها و نام‌گذاری برای مصادیقی که خاص هر سند از مجموعه اسناد بررسی شده بود، از دیگر محدودیت‌های این پژوهش است.

تشکر و قدردانی:

پژوهشگران این مقاله، بر خود لازم می‌دانند که از نظرات ارزشمند متخصصان گرانقدر که در این پژوهش شرکت کرده‌اند و همین‌طور از جناب آقای رضا ماحوزی و دکتر غلامرضا ذاکر صالحی به‌خاطر ارائه دیدگاه‌های ارزشمندشان تشکر و قدردانی نمایند.

- آراسته، حمیدرضا؛ قورچیان، نادرقلی و جعفری، پریش (۱۳۸۳). *دایرةالمعارف آموزش عالی* (جلد ۲). تهران: انتشارات بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی.
- بارنت، رونالد (۱۳۸۰). *دانشگاه بوم‌شناختی (رویایی دست یافتنی)*. ترجمه سینا باستانی و جبار رحمانی (۱۳۹۷). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- باقری، خسرو (۱۳۹۶). *یک رؤیا و دو بستر: تنش زدایی از دانشگاه و علوم انسانی*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- تکمیل همایون، ناصر (۱۳۸۲). *نظام و نهادهای آموزشی در ایران باستان*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- خادمی، عین‌الله (۱۳۸۱). نقش دانشجویان در اسلامی شدن دانشگاه‌ها. *دانشگاه اسلامی*، ۱۵، ص ۸۱-۱۲۲.
- ذاکرحالهی، غلامرضا (۱۳۹۶). دانشگاه ایرانی و مناقشه هویتی کارکردی، در جستجوی الگوی گمشده. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۱۷(۱): ۲۷-۴۳.
- ذاکرحالهی، غلامرضا و آذر، خدیجه (۱۳۹۸). رهیافتی تطبیقی در اهداف آموزش عالی کشورهای منتخب. *مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی*، ۹(۲۸): ۲۳۳-۲۷۲.
- رحیمی پطردی، سهیل (۱۳۹۰). *دانشگاه اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی در اسلام، وزارت علوم و تحقیقات و فناوری، چاپ نشده.
- سالار، شبنم؛ صفایی مقدم، مسعود و مهرزاده، پدالنه (۱۳۹۷). بررسی ایده دانش فضیلت بنیان بر مبنای نگرش تاریخی به ماهیت دانش. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۲۸(۲): ۲-۲۲.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹). *نقشه جامع علمی کشور*. تهران: مجموعه قوانین و مقررات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲). *سند دانشگاه اسلامی*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- فراس‌تخواه، مقصود (۱۳۹۶). *گاه و بی‌گاهی دانشگاه در ایران*. تهران: نشر آگاه.
- فراس‌تخواه، مقصود؛ آیسالان، صادق (۱۳۹۶). اسلامی شدن دانشگاه در ایران بعد از انقلاب: فراتحلیلی از پژوهش‌ها. *مطالعات معرفتی دانشگاه اسلامی*، ۲۱(۴): ۴۶۹-۴۹۸.
- فراس‌تخواه، مقصود (۱۳۹۷). *دانشگاه و آموزش عالی*. تهران: انتشارات نی.
- فضل‌اللهی، سیفالله و حیدرزاده، مریم (۱۳۹۴). دانشگاه اسلامی: دانشگاهی یادگیرنده. *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، ۴(۲): ۱۱۱-۱۳۴.
- کاردان، علی محمد (۱۳۸۷). *سیر آراء تربیتی در غرب*. تهران: انتشارات سمت.
- کانت، ایمانوئل (۱۹۷۹). نزاع دانشکده‌ها. ترجمه: سیده معصومه موسوی (۱۳۹۶). (ترجمه میثم سفید خوش و جمعی از مترجمان). *ایده دانشگاه*. تهران: انتشارات حکمت.
- کشتکار، مه‌رآن و نوروزی، خلیل (۱۳۹۵). الگوی مفهومی دانشگاه اسلامی از منظر مقام معظم رهبری. *مطالعات راهبردی بسیج*، سال ۱۹، شماره ۷۲، ص ۵-۲۷.
- مجدفر، فاطمه (۱۳۸۲). *جامعه‌شناسی عمومی*. تهران: انتشارات شعاع.
- مختاریان، فرانک و محمدی، رضا (۱۳۹۸). سناریوی کیفیت در آموزش عالی ایران. *مجموعه مقالات کنفرانس ملی ساماندهی آموزش عالی*. تهران، آذر ۱۳۹۸، دانشگاه فنی و حرفه‌ای.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۲). *سند چشم‌انداز بیست‌ساله ایران*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی
- مصباحیان، حسین (۱۳۸۸). در ضرورت تحلیل تاریخ نهاد و بازاندیشی فلسفی ایده دانشگاه در متن جهانی آن. *علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، ۱۹(۱): ۱۲۴-۱۵۸.
- مطهری‌نژاد، مجید؛ همایون، محمدهادی و حاتم، محمدرضا (۱۳۹۴). درآمدی بر تبارشناسی موانع اسلامی شدن دانشگاه‌ها در ایران با تأکید بر مقام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی. *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ۶۴، ۱۹(۳): ۲۹۳-۳۱۶.
- معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور (۱۳۸۹). *مجموعه برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- نیومن، هنری (۱۸۵۴). ایده یک دانشگاه. (ترجمه عرفان بادکوبه (۱۳۹۶)، میثم سفیدخوش و جمعی از مترجمان). *ایده دانشگاه*. تهران: انتشارات حکمت.
- ورژره، ژاک (بی‌تا). *دانشگاه‌ها در قرون وسطی*. (ترجمه امیر رضایی (۱۳۹۶)). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- یاسپرس، کارل (۱۹۵۹). *ایده دانشگاه*. (ترجمه مهدی و مهرداد پارسا (۱۳۹۸)). تهران: انتشارات ققنوس.

REFERENCES

- Altbach, P.G. (2002). *Knowledge and education as international commodities- International Higher Education*. 28, 2-5.
- Bhatti, R& Ghalib khan(2011). *Information needs and seeking behaviour of the law faculty members: the survey of the University of Peshawar and its affiliated law colleges*.
- Chi Hou, A. Y. (2011). *Quality assurance at a distance: international accreditation in Taiwan higher education*. High Educ, 61, 179- 191.
- Clark, B. R. (1998). *The entrepreneurial university: Demand and response*. Tertiary Education and Management, 4(1), 5-16. Retrieved from: <http://www.crossingboundaries.eu/wp-content/uploads/2014/02/Clark-1998.Pdf>.
- Clark, B. R. (2001). The entrepreneurial university: New foundations for collegiality, autonomy, and achievement. *Journal of the Programme on Institutional Management in Higher Education*, 13(2), 9-24. Retrieved from: <http://www.oecd.org/edu/imhe/37446098>. Pdf.
- Columbia University(2001). *Encyclopedia of Colombia*. Amrica:Columbia University Prees.
- Delanty, Gerard (2001). "The University in the Knowledge Society, Organization, 2001". 8(2): 149153-. (Accessed On May 2010 [Http://Org.Sagepub.Com/Cgi/Content/ Refs/8149/2/](http://Org.Sagepub.Com/Cgi/Content/Refs/8149/2/)).
- Etzkowitz, H. & L. Leydesdorff (2000). "The Dynamics of Innovation: From National Systems and "Mode 2" To A Triple Helix of University-Industry- Government Relations", Research Policy, 29: 109123. Retrieved from: <http://inderscience.metapress.com/content/vfp58meacn34axnm/>.
- Etzkowitz, H. (2004). The evolution of the entrepreneurial university. *International Journal of Technology and Globalization*, 1(1), 64-77.
- Fair, C. C. (2006). *Islamic Education in Pakistan*. United States Institute of Peace. ,Retrieved from:<http://www.Researchgate.net/publication/pdf>.
- Ford, Peter Marcus. (2002). *Beyond the modern university: toward a constructive postmodern university*. Westport, Conn.: Praeger.
- Graham,Gordon.(2013). *The University: A critical Comparison Of Three Types*. The Aims Of Higher Education.the concil on Higher Education(CHE). Kagiato,(9).
- Homboldt, W. V. (1970). *On the Spirit and Organizational Framework of Intellectual Institutions in Berlin*. Tr. By Edward Shils, Minerva vol. 8: 242-250.
- Kant, Immanuel; *The conflict of the Faculties*; tr. Mary J. Gregor; University of Nebraska Press: 1992.
- Kibry, D.A.(2005). Creating entrepreneurial universities in thee UK: entrepreneurship theory to practice. *Journal of tecnology Transfer*,31(5), Retrieved from: <http://www.isbe.org.uk/content/assets/BP07-prac.pdf>.
- Liotard, G.F.(1982). *Presenting the unrepresentable: The Sumblime*, trans. L. Liebmann, Artforum. 20(8).
- Liotard, G.F. (1984). *The Postmodern Condition: a Report On Knowledge*, Trans by G. Benninton and B. Massumi. Mnnieapolis: University of Minnesota Press.
- Mirzamohamadi, Mohammad Hasan& Mohamadi,Hamdollah(2017). *Neoliberalism and higher education in Iran: A critical perspective*. Problems Of Education In The 21st Century. Vol.75, No.5.467-482.
- Mitchell, D. E. & Nielsen, S. Y. (2012). *Internationalization and Globalization in Higher Education*, Additional information is available at the end of the chapter <http://dx.doi.org/10.5772/48702>.
- Naeem, K. (2016). Financial literacy of social sciences university students: a case study of international islamic university islamabad. D. IJAEDU-International *E-Journal of Advances in Education*, 2(5), 326-331.
- Newman,j.H.(1873).*The idea of a University*. University OF Notre dame Press.
- Readings, B. (1996). *The University in Ruins*. Harvard University Press.
- Schleiermacher, Freidrich D. E. (1998). *Hermeneutics and Criticism and other writing*.translated and edited by Andrew Bowie.UK: Cambdridge University Press.
- Scott, Peter (1998). "Massification, Internationalization and Globalization". In P. Scott (Ed.). *The Globalization of Higher Education* (108 - 120). London: SFRHE & Open University.
- Scott, Peter (2000). *ATale of three Revolution: Science, Society, and the university* , in: Higher Education Re – formed- Falmer Press. 190-207.
- Yani, A., Ahmed, I. S., Sahrir, M. S., Muritala, Y. T., & Kama, N. (2014). *An Analysis on Common Syntactical Errors in an Arabic Speech Discourse: A Case Study in International Islamic University Malaysia*. US-China Education Review B, 4(10), 740-748.